

Den moderna könsmaktsordningens grundbult

Bo Rothstein

Det stora gåtan

I ett av de informationsblad som utgick från kvinnomaktsutredningen under arbetets gång fanns, förutom en förteckning över alla rapporter som komma skulle, också en längre uppräknig av de frågor som utredningen skulle försöka besvara. Det var summa ett tjugotal rätt så handfasta empiriska spörsmål av typen ”Får kvinnor en slags pension och män en annan”, ”Vilket motstånd möter kvinnliga chefer” och ”Vad händer med mäns och kvinnors ekonomi vid skilsmässa”. Uppräkningen avslutades emellertid med en fråga av det mera djuplodande slaget, nämligen följande: ”*Och till sist den stora gåtfulla frågan: Alla är överens om att jämställdhet är bra, jämställdhet skall vi ha. Ändå blir det inte så. Varför?*”¹

När jag läste detta tyckte jag mig skönja en slags dyster uppgivenhet redan i utredningens början, att detta var den stora mystifikationen som man ville, men inte trodde sig kunna, ge ett svar på. Och mycket riktigt kom det inte något försök till svar på denna jämställdhetens tiotusen kronorsfråga från utredningen – istället fick vi i huvudsak ännu en gång empiriskt belagt det vi redan visste – att svensk jämställdhet må vara bäst i världen men att vi fortfarande är långt ifrån ett jämställt land. Gåtfullheten i att ”*ändå blir det inte så*” består, all forskning och alla goda politiska intentioner till trots.

Syftet med denna artikel är att försöka bidra till att ge ett svar på denna så gåtfulla fråga. Närmare bestämt varför könsmaktsordningen reproduceras trots att alla formella och många informella hinder raserats i Sverige och de övriga nordiska länderna. Mera precist är det ett specifikt sak jag vill förklara, nämligen varför den traditionella arbetsfördelningen *reproduceras* hos svenska par, särskilt efter det att de får barn, trots att både en majoritet kvinnor och män instämmer i jämställdheten som princip. Jag vill understryka att jag inte är ute efter att förklara varför patriarkatet en gång uppstod, här instämmer jag med historikern Yvonne Hirdman att frågan om könsmaktsordningens historiska ursprung förmodligen är en återvändsgränd (Hirdman 1988, s. 51). Den frågan som intresserar mig är istället just den moderna könsmaktsordningens reproduktion.

Härvidlag tycks den empiriska forskningen ge två tämligen klara besked. Det första är att svenska par utan barn i stor utsträckning lyckas etablera ett

jämställt förhållande i så motto att de fördelar hushållsarbetet någorlunda jämlikt. ”Tre fjärdedelar av de yngre barnlösa familjerna har således en fördelning av hushållsarbetet en betydande inriktning mot jämställdhet” enligt Ahrne och Romans rapport till kvinnomaktsutredningen (Ahrne & Roman 1997, s. 167). Det andra är att när barnen föds, så reproduceras den traditionella könsmaktsordningen i parrelationerna på ett tämligen dramatiskt sätt. Detta tycks inte gå att förklara som en generationseffekt, parens ålder spelar ringa roll härvidlag, utan det är just familjebildningen som orsakar den skeva uppdelningen mellan män och kvinnor som lever i par (Ahrne & Roman 1997, s. 167). Av dagens svenska familjer med barn under sju år är det i en majoritet om 55 procent så att mannen arbetar heltid och kvinnan deltid (SCB 1996). Avsaknaden av en generationseffekt innebär att tanken om att jämställdheten kommer av sig själva med tiden framstår som en i grunden grusad förhoppning. Trots att möjligheterna finns att dela lika vad gäller föräldraledigheten, och trots att den ideologiska uppslutningen bakom jämställdheten bland svenska par enligt tillgängliga surveydata verkar vara stor, så reproduceras könsmaktsordningen dels vad gäller fördelning av obetalt och betalt arbete, dels vad gäller de sammanboende eller gifta mödrarnas svagare anknytning till arbetsmarknaden. I sanning är detta just gåtfullt.

Den förklaring till detta fenomen som presenterats av Göran Ahrne och Christine Romans undersökning till kvinnomaktsutredningen är huvudsakligen av kulturell natur, nämligen att detta kan föras tillbaka den traditionella normativa synen på moderskapet, inte minst bland kvinnorna. Deras analys av svenska par, byggd på en enkät till ca 1900 personer varav ca 1300 svarat, från vilket ovannämnda empiriska resultat är hämtat, visar som nämnts att det är just när förhållandet utsätts för resursmässig påfrestning i form av barn som den traditionella uppdelning mellan könen av lönearbete och hushållsarbete uppstår (Ahrne & Roman 1997). När barnen kommer är det kvinnorna som inte bara stannar hemma den övervägande delen av den tid som föräldraförsäkring- en erbjuder, utan det är också då som den traditionella uppdelningen av fördelningen mellan löne- och hushållsarbete i parförhållandet vanligtvis uppstår. Kvinnorna börja då förlora i de upprepade förhandlingarna med mannen om vem som skall göra vad av det nödvändiga hushålls- respektive lönearbetet för familjen.

Ahrne och Romans förklaring till detta, som också återkommer (dock försedd med vissa reservationer) i utredningens slutrapport, är följande: ”I grund och botten tyder våra resultat på att det är föreställningarna om moderskap som är mest avgörande för vem som är föräldraledig; både kvinnor och mäns föreställningar” (Ahrne & Roman 1997, s. 169). Jag tycker att detta är en problematiskt förklaring av flera skäl. Dels för att den, likt alla andra kulturella förklaringar som hänvisar till etablerade normer och värderingar i samhället, inte kan hantera förändring. Man kan säga att man med denna slags förklaringar bara pekar vidare till frågan om varför dessa värderingar finns och framförallt, vad det är som gör att de fortfarande efter tjugofem års aktiv jämställdhetspolitik, fortfarande är så starka. För det andra lägger denna förklaring så stor del av ”skulden” på kvinnorna själva. Om en uppslutning till dessa traditionella

värderingar om moderskapets betydelse gör att kvinnor, både som enskilda och som grupp, underordnas män, varför fortsätter då kvinnorna att omfatta och agera efter dem? Deras svar är att detta handlar om ”internaliserade normer och önsknings hos kvinnorna” (Ahrne & Roman 1997, s. 170). Problemet med denna slags förklaringar skall jag återkomma till nedan, men redan här vill jag peka på att den saknar en kausal teori om varför dessa normer är så starka att de förmår kvinnor att agera på ett sätt som inte är i deras eget intresse. I avsaknad av en teori om hur denna internalisering av normer produceras och vidmakthålls har vi här egentligen bara att göra med en upprepning av data. Man kan sammanfatta deras förklaring med att kvinnorna stannar hemma (och reproducera könsmaktsordningen) därför att de vill stanna hemma (och reproducera könsmaktsordningen). För det tredje finns det inget i detta som förklarar varför kvinnor i så stor utsträckning fortsätter att förlora förhandlingar med mannen om hemarbetets fördelning långt efter det att hon återinträtt på arbetsmarken när barnen blivit äldre och går i skolan, trots att normen om jämlikhet enligt utredningen förefaller vara stark.²

Artikeln är uppbyggd enligt följande. Första avsnittet utgör en diskussion om vad detta är för typ av problem och vilka vetenskapliga krav som måste ställas på en förklaring till ett sådant problem. Därefter följer ett avsnitt om var källan till könsmaktsordningen huvudsakligen måste stå att söka, dvs var i relationen mellan könen som mäns överordning och kvinnors underordning skapas. Därpå en teori hur den sociala mekanism ser ut som gör att den moderna könsmaktsordningens grundbult reproduceras tillsammans med ett par empiriska illustrationer. Artikeln avslutas med en diskussion om vilka politiska åtgärder som det vore möjligt att vidta för att bryta den moderna könsmaktsordningens reproduktion. Låt mig inledningsvis säga att vad som presenteras här är en teori, en spekulation kan man säga, och att det givetvis återstår mycket empirisk forskning innan denna kan med någon säkerhet verifieras.

Strukturförklaringarnas problem

Teorierna om könsmaktsordningen är självklart närmast oändligt många, alltifrån biologiska till ekonomiska, maktpolitiska och kulturella. Det skulle givetvis föra alltför långt gå in ens på mindre del av dem här, utan istället kommer jag att hantera dem som typer. Jag skall här lämna de biologiska teorierna utanför diskussionen och koncentrera mig på de tre senare typerna av förklaringar. Utmärkande för de flesta förklaringarna är att de strukturella, dvs att det finns ekonomiska, politiska eller kulturella strukturer i den etablerade samhällsordningen som systematiskt gynnar män och missgynnar kvinnor. Eller annorlunda uttryckt, i samhällets ekonomiska, politiska och kulturella sfärer etableras ett strukturellt mönster av formella och informella regler som fungerar på ett sådant sätt att de var och en för sig eller gemensamt återskapar den rådande könsmaktsordningen.

Denna slags struktur-funktionalistiska förklaringar har emellertid sedan början av 1980-talet utsatts för en närmast förödande vetenskapsteoretisk kritik.

Huvudinvändning har följt följande logik. Samhälleliga strukturer skapas och reproduceras av konkret handlande enskilda individer. Strukturella förhållanden är inga organiska fenomen som saknar koppling till enskilda individers handlingar därför att ingen formell eller informell regel eller systematisk ordning i samhället kan existera utan att de enskilda individerna agerar för att reproducera dessa. Därmed kan inte strukturförklaringar existera frikopplade från aktörsförklaringar, utan strukturförklaringar måste kombineras med en förklaring av vilka de *sociala mekanismer* är som förmår individerna att handla i enlighet med strukturernas krav och därmed reproducera dem (Hedström & Swedberg 1998; Rundqvist 1998).

De flesta strukturförklaringar, vare sig de avser det patriarkala förtrycket eller andra slags förtryck, bygger inte på en sådan metodologisk individualism utan istället på en funktionalistisk idé som bortser från de reellt agerande aktörernas motiv och intressen och de saknar därmed ett fundament på aktörsnivå som gör det möjligt att förstå och förklara varför aktörerna reproducera de strukturella förhållandena de ingår i. Utgångspunkten måste istället vara att det är medvetet handlande män och kvinnor som agerar och som, om vi skall tro kvinnomaktstuderingen, reproducera en maktstruktur som kvinnor som kollektivt inte har något intresse av att reproducera. Vad som framförallt inväntas mot de strukturella förklaringarna är den avsaknad av en analys av vilka mekanismer det är som förmår eller tvingar de enskilda aktörerna att handla på ett sådant sätt att strukturella förhållanden som inte ligger i deras intresse likväl reproduceras. Att en viss samhällsfunktion X (arbetsfördelningen i parförhållanden) existerar därför att den gynnar ett strukturellt förhållande ... (könsmaktsordningen) kan i sig inte förklara varför de individer A+B som faktiskt skapar denna funktion X agerar som de gör. Det saknas med andra ord en analys av hur återkopplingen till aktörsnivå sker i denna slags förklaringar (Elster 1983).

Istället återfaller man inte alltför sällan till vad som just kan kallas får rena gåtfullheter och mystifikationer där vad som får aktörerna att handla som de gör tillskrivs sådant som ”osynliga maktmekanismer”, ”falskt medvetande”, ”dold socialisering”, och ”osynliga” kontraktsrelationer (Ahrne & Roman 1997, s. 13-17). Den avgörande förklaringar stoppas därmed in en vad som kan betecknas som en *svart låda* till vilken vi inte har tillgång, den är just dold både för aktörerna men också för forskarna (Hedström & Swedberg 1998). Ett exempel är just Ahrne och Romans undersökning där de förklarar de hos kvinnorna internaliserade normerna om moderskapets primat med utövande av ”normativ makt” (Ahrne & Roman 1997, s 17). Vi får emellertid inte veta hur det faktiskt går till när enskilda män använder normativa maktmedel (oklart vilka) för att förmå enskilda kvinnor att specifikt agera på ett sätt som varken ligger i kvinnors individuella eller kollektiva intresse.³ Men utan en förklaring av vilka mekanismer det är som män som individer eller som grupp använder sig av för att utöva denna normativa makt och vilka mekanismer det är som gör att enskilda kvinnor accepterar att underordna sig denna normativa makt, blir detta närmast en mystifikation, en maktutövning utan några agerande maktutövare eller synliga maktinstrument. Detta blir till slut ett analytiskt tomt resone-

mang: Könsmaktsordningen består därför att det finns historiskt etablerade men av aktörerna oberoende normer som gör att den består, vilket i princip är detsamma som att säga att könsmaktsordningen består därför att könsmaktsordningen består. Om vi inte skall hamna i denna slags intetsägande resone-mang måste vi få veta två saker. För det första, varför internaliserar nutida svenska högutbildade och jämställdhetsmedvetna unga kvinnor normer om arbetsfördelning mellan män och kvinnor som så uppenbart missgynnar dem? För det andra, vilka maktmedel använder sig i så fall nutida unga svenska män för att tillskapa denna kvinnornas individuella och kollektiva ideologiska underkastelse?

Man kan givetvis hävda att den kulturella normen ifråga skapas av media och annan ideologiproduktion. Men mot detta kan man invända två ting. Dels att i litteratur och media har jämställdheten varit ett framträdande drag de senaste tjugofem åren, dels att stora delar av de media som vänder sig till kvinnor har ett innehåll som inte produceras av företrädesvis av män utan av (ofta högutbildade och jämställdhetsmedvetna) kvinnor.⁴ Som kvinnomaktutredningen skriver i sin slutrapport, ”vad kvinnlighet och manlighet är, är idag oklart. Kön ger inte några exakta anvisningar för hur kvinnor och män skall bete sig. ... Normen är snarare att hustru och man båda lönearbetar och att man delar på hushållsarbetet och vården av barnen” (SOU 1998:6, s. 44). Men om normen är så oklar, hur kan den då samtidigt vara så stark att den traditionella könsmaktsordningen reproduceras?

Det är allmänt sett något konstigt med att samhällsvetare, både kvinnoforskare och många andra, så ofta hänvisar till så mycket osynliga och dolda förhållanden när de skall försöka förklara fenomen av detta slag. Det vore ju rimligt att hävda att samhällsforskare har till uppgift att avmystifiera samhällsförhållanden, att göra det som förefaller gåtfullt och svårförklarat begripligt, istället för som så ofta tvärtom. Att säga att någonting är kulturellt konstruerat utan att berätta något om hur denna konstruering går till eller varför den är så framgångsrik är till föga nytta (jfr Garne 1996). Eller för att citera jämställdhetsminister Margareta Winberg, det handlar om ”att synliggöra och medvetandegöra de osynliga strukturer som finns i samhället”.⁵

Att vad som är individuellt rationellt inte alltid är kollektivt rationellt behöver ju inte betyda att det som individerna gör, som alltså inte är rationellt för dem som kollektiv, på något sätt är mystiskt eller dolt. Problemen med att identifiera skillnaden mellan individuell och kollektiv rationalitet är oftast frånvarande i feministisk teori, men inom statsvetenskap, sociologi och ekonomi är detta ett vanligt och välkänt problem. Det har många metaforiska namn, t ex ”allmänningens tragedi”, ”problemet med kollektivt agerande”, eller det spelteoretiskt inspirerade ”fångarnas dilemma” (Ostrom 1998). Själv fördrar jag metaforen ”sociala fallor” eftersom detta beskriver just hur en icke-optimal situation kan uppstå fast samtliga individuella aktörer försöker handla enskilt rationellt. Detta är situationer där ”alla” vet att om ”alla” i kollektivet agerar solidariskt (betalar skatt, källsorterar sitt avfall, protesterar mot orättvisor, etc) så tjänar ”alla” på detta. Men för den enskilde aktören är det ju ”bäst” om alla andra agerar solidariskt men hon själv ”åker snålskjuts” på de andras ansträngningar.

Om flertalet agerar i sitt egenintresse kommer emellertid inte den kollektiva nyttigheten till stånd, dvs vi har en "helt omystisk" förklaring till en för alla välkänd typsituation där vad som är individuellt rationellt inte är kollektivt rationellt (Miszta 1996; Olson 1965; Ostrom 1998). Inom marxistisk teori har man på motsvarande sätt haft svårt att förklara varför arbetarklassen inte gjort upp med den kapitaliska utsgningen och tvingats till just förklaringar av typen "falskt medvetande" till följd av den borgerliga ideologins hegemoni. Men vad som möjligtvis skulle vara rationellt för kollektivet lönearbetare (att avskaffa kapitalismen) kan självklart framstå som orationellt för den enskilde lönearbetaren. Givet de relativt stora riskerna och påtagliga osäkerheten med en revolutionär transformation, och givet de relativt stora kostnaderna för en sådan åtminstone på medellång sikt, kan det vara rationellt för den enskilde lönearbetaren att istället agera för en socialt reformerad kapitalism (Przeworski & Wallerstein 1988).

Den andra typen av kritik mot struktur-funktionalistiska förklaringar är att de har utomordentligt svårt att hantera förändring, dvs att de saknar som David Laitin framhållit, ett inslag av dynamik (Laitin 1988). Allt som sker tycks vara ytterligare en bekräftelse på strukturernas obändiga makt och kan förklaras som en funktionell nödvändighet för att upprätthålla den rådande ordningen. Men det är en sak att konstatera att vissa funktioner tycks bidra till att stärka och reproducera en struktur, en annan att påvisa vilka precisa mekanismer det är som garanterar att funktionen faktiskt upprätthålls. Även om den moderna könsmaktsordningen tycks bestå och reproduceras, ser den idag tämligen anorlunda ut än den gjorde för tjugofem år sedan (Carlsson Wetterberg 1992). Något i systemet lyckas åstadkomma förändring av de strukturella maktförhållandena, men detta skulle ju enligt teorin inte kunna ske eftersom det ligger i det härskande könets intresse att bevara status quo och att bara tillåta de samhällsfunktioner som reproducerar den rådande ordningen. Under vissa förhållanden lyckas tydligen de handlande aktörerna se igenom allt det fördolda och osynliga, men eftersom vi inte känner till denna process, vet vi inte hur och varför. Vad värre är, eftersom vi inte känner till de sociala mekanismer som förklarar aktörernas handlande (eller mera precist, de mekanismer som transformerar de strukturella förhållandena till individuella handlingar som i sin tur återverkar på strukturerna), saknar vi också möjlighet att på politisk eller annan väg försöka förändra den kollektiva ordning som uppstått (cf. Rundqvist 1998). Om man inte känner till var grundbulten finns (och vilket håll man skall skruva på den) kan man inte förändra den mekanism som reproducerar strukturen.⁶ Vad vi har är bara statistiska samband mellan variabler, såsom t ex i detta fall korrelationen mellan variabeln kön och inkomst, men igen förklaring till vad det är för mekanismer som upprätthåller detta samband.

Var söka könsmaktsordningens grundbult?

Var skall man då söka denna könsmaktsordningens grundbult? Här tänker jag ta avstamp i den typ av ekonomiska teorier som lanserats av statsvetaren Anna

G. Jónasdóttir och av ekonomen Gary Becker, nämligen att det är i själva parrelationen som vi måste söka. Jónasdóttirs teori går, i korthet, ut på att den moderna könsmaktsordningens källa står att finna i den exploatering av kvinnor som sker i (den heterosexuella) parrelationen. Män exploaterar enligt Jónasdóttir kvinnor på kärlekskraft ("love power") och använder sig av denna kraft för att stärka sig själva och sin position i samhället och kan därmed dominera både parförhållandet och samhällsstrukturen. Den typ av relation och verksamhet som allmänt brukar betecknas som "kärlek" mellan män och kvinnor som lever i parhållanden är enligt Jónasdóttir som faktor strukturellt determinerad till kvinnors nackdel (Jónasdóttir 1991). Originaliteten i denna intressanta kombination av marxism och viktoriansk sexualsyn, att det är i själva parrelationen som könsmaktsordningen skapas, skall inte underskattas. Dittills hade man nämligen inom den feministiska teoribildningen förlagt huvudförklaringen vid två andra områden. De feministiska marxisterna hade pekat på de strukturella förhållandena på arbetsmarknaden, och de s k radikalfeministerna på mäns direkt fysiska eller strukturellt indirekta våld mot kvinnor. Jónasdóttirs argument mot dessa har fortfarande stor giltighet. Hon påpekar att även om det strukturella och direkta våldet är en dyster realitet, är det rent kvantitativt inte en tillräcklig faktor för att förklara den samhälleliga könsmaktsordningen. Vad gäller arbetsmarknaden är resonemanget att det faktiskt inte finns något rationellt skäl för arbetsgivare att diskriminera kvinnor bara för att de är kvinnor, och att det inte finns något skäl för att kvinnor, bara för att de är kvinnor, skulle ha sämre förutsättningar än män på arbetsmarknaden. Enligt Jónasdóttir är den könsdiskriminering som förekommer på arbetsmarknaden ett resultat av den kärleksberoende ojämlikheten i parrelationen, inte tvärtom.

Förklaringen är som framgår en parallell till den klassiska marxistiska idén om hur kapitalismen reproduceras. I båda fallen sker en exploatering av ett ekonomiskt mervärde i ett produktionsförhållande (företaget respektive familjen) som ensidigt tillfaller mannen/kapitalägaren. Finessen med dessa mervärdesteorier ligger huvudsakligen på det ideologiska planet. I det som ser ut som ett frivilligt avtal ingånget av två jämbördiga parter för ömsesidig båtnad, finns en strukturell orättvisa inbyggd som delvis är osynlig för åtminstone den ena parten. Arbetaren får ju ut sin avtalsenliga lön (kvinnan sitt x)⁷ och är i det gängse fallet inte ens medveten om själva existensen av ett exploateringsförhållande. Istället antas i marxistisk teori arbetaren vara under inflytande av s k falskt medvetande, dvs denne tror att avtalet är rättvist eftersom hon valt att ingå det själv (varför skulle någon frivilligt gå med på ett orättvist avtal) men ser inte den större strukturella orättvisa som uppstår därför vad den ene säljer är just arbetskraft och vad den andre bidrar med är fysiskt kapital.⁸ Mera exakt, lönearbetaren ser att någon form av orättvisa existerar, men det är svårt att förklara varför, därför att avtalet ju är ingånget på frivillig väg och det står lönearbetaren/kvinnan formellt fritt att bryta avtalet och söka sig till en annan motpart som erbjuder bättre löne- respektive kärleksvillkor. Endast genom en teoretisk medvetandehöjning som bibringar insikten att kapital och arbete (respektive manlig och kvinnlig kärlek) är i grunden olika och ojämförbara kate-

gorier kan den förfördelade parten komma till ett sant medvetande och inse sitt objektiva intresse av att revoltera mot exploateringen.

Styrkan i Jónasdóttirs förklaring ligger i identifikationen av var könsmaktsordningen reproduceras och att den faktiskt pekar ut en förklarande mekanism, nämligen "love power". Däremot är teorin om exploatering och mervärde mera problematisk. Dels har den marxistiska arbetsvärdeläran, som ju utgör grunden för Jónasdóttirs teori, nog sägas teoretiskt ha körts i botten. Det skulle för alltför långt att gå in på denna diskussion här, det får räcka med att hänvisa till att de flesta framträdande marxister idag inte längre anser att teorin håller (Elster 1985, särskilt hans diskussion av John Roemers arbeten). Dels är premissen om falskt medvetande utomordentligt besvärlig eftersom den förutsätter att lönearbetare (resp. kvinnor) inte kan handla medvetet i sitt eget intresse. Dels saknas det just en mekanism som kan förklara varför lönearbetaren (resp. kvinnor) trots allt fortsätter att gå med på dessa för dem obilliga avtalsvillkor.

Det andra problemet med Jónasdóttirs förklaring är att den antingen måste vara biologiskt eller kulturellt determinerad eftersom kärlek rimligen inte kan vara en politiskt eller ekonomiskt bestämd kategori. Mäns förmåga att exploatera kvinnor på kärlek (att helt enkelt ta mera kärlek än de ger) kan för all del vara biologisk, att mäns och kvinnors kärlek är biologiskt olika "konstruerad" är ingen helt orimlig tanke, men det ger ju i så fall en tämligen dystert bild av jämställdhetens framtid. Nu menar, vet jag efter personlig kommunikation, Jónasdóttir inte alls detta, hon tar helt avstånd från alla biologiskt bestämda kategorier, så då återstår att hennes förklaringen skulle vara kulturell. Det vill säga att det är vår kulturella föreställning av kärlek som det är fel på.⁹ Men detta gör oss, framförallt kvinnor, till vad sociologen Anthony Giddens benämnt "cultural dopes" med alla de problem som ovan nämnts finns i kulturellt strukturalistiska förklaringar (Giddens 1984). Igen måste vi fråga: Varför skulle unga nutida svenska kvinnor ingå i och stanna kvar i parrelationer och acceptera att bli exploaterade av sina män på dessa orättvisa villkor? Empiriskt stämmer detta dåligt, enligt kvinnomaktutredningen verkar män för sitt välbefinnande vara betydligt mera beroende av kvinnors kärlek än tvärtom (SOU 1998:6, 58f). Vi hamnar här i en typ av förklaring som bygger på att det stora flertalet kvinnor (liksom arbetare) inte som individer har förmåga att inse och handla efter sitt eget bästa. Istället framstår de som lättduperade offer för av patriarkatet (kapitalismen) etablerade kulturella föreställningar om kärlek (arbete).

Jónasdóttir är som ovan nämnts inte ensam om att ha försökt använda sig av ekonomiska modeller för att förklara könsmaktsordningen utifrån parförhållandets karaktär. Mest berömd på detta område är nobelpristagaren Gary Beckers teori om äktenskapet som en produktionsenhet (Becker 1981). Man kan säga att hans förklaring utgör den neoklassiska ekonomiska teorins motsvarighet till Jónasdóttirs marxistiskt inspirerade ekonomiska teori om parförhållandet. I korthet tänker sig Becker parförhållandet som ett kontrakt ingånget av två resursmässigt jämstarka individer och där man sedan under enighet förhandlar fram en arbetsfördelning efter principen om komparativa produktionsfördelar. Gemensamt kommer man då fram till att den som har störst relativa

produktionsfördelar på arbetsmarknaden (vanligtvis mannen) koncentrerar sina insatser på betalt lönearbete, och den som har störst relativa fördelar i produktionen av hushållsarbete (vanligtvis kvinnan) gör de mesta av hushållsarbetet. Familjen har enligt Becker gemensam nyttofunktion, den försöker att använda sina samlade resurser så ekonomiskt rationellt som möjligt, och då uppstår den traditionella typen av arbetsfördelning eftersom den ger totalt sett störst nytta för familjen som en enhet. Fördelningen av resurserna som åstadkoms med denna produktionsfördelning inom familjen är enligt Becker altruistisk, dvs det spelar ingen roll vem som tjänar pengarna, för hur de används inom familjen, utan här antas (märkligt nog) den kommunistiska principen om "åt var och en efter behov av var och en efter förmåga" gälla.

Beckers teori har blivit utomordentligt omskriven och givetvis kritiserad. Från feministiskt håll har man givetvis skjutit in sig på idén om att det alls skulle finnas något sådant som en gemensam nyttofunktion inom ett parförhållande. Som Lommerud hävdar har emellertid Beckers analys också gjort att feministiskt intresserade ekonomer funnit det legitima att använda ekonomer traditionella analysverktyg för att studera vad som händer i parförhållanden, men den är ett tveeggat svärd eftersom den utgår från så traditionella parametrar (Lommerud 1997). Till Beckers försvar skulle kunna sägas att han var intresserad av att förklara den fram till 1970-talet vanliga arbetsfördelningen inom amerikanska familjer, inte möjligheten till en förändring av denna. Hur som helst, ett viktigt empiriskt forskningsresultat som strider mot Beckers teori om altruism inom familjen, dvs att det inte skulle spela någon roll för fördelningen av resurser inom familjen hur arbets- och inkomstfördelningen ser ut, är att det visat sig vara betydelsefullt vem det är som faktiskt tjänar och därmed kontrollerar familjens ekonomi för fördelningen inom familjen, inte minst för barnen. Barns välfärd, inte minst i u-länder, verkar vara starkt positivt korrelerad till hur stor del av familjens resurser som kvinnorna kontrollerar (Lundberg & Pollak 1996).

På senare tid har andra jämställdhetsintresserade ekonomer använt sig av så kallad icke-kooperativ spelteori för att försöka förklara varför så mycket av den traditionella arbetsfördelningen reproduceras inom familjen.¹⁰ Detta är ett framsteg såtillvida att man inte längre förutsätter att båda makarna har gemensamma intressen (en enhetlig nyttofunktion) utan kan ha vitt skilda intressen och att man därefter med denna teori försöker skapa modeller för vad som sker när de båda kontrahenterna sysslar med upprepade förhandlingar om resursfördelning och resursinsatser (Lommerud 1997). Detta är emellertid än så länge rätt så fruktlöst när det gäller att förklara varför just mannen i allmänhet lyckas bäst i dessa "icke-kooperativa spel", eftersom man tycks förutsätta det som skall bevisas. Ett typexempel är analyser som visar att, givet att mannen i utgångsläget är den dominerande, kan hans dominans fortsätta, dvs återigen i princip bara ett upprepande av data (Bolin 1997). Men varför har just mannen och inte kvinnan denna möjlighet till dominans i parförhållandet? Om detta får man inget veta, ity det ingår i de ursprungliga antagandena. Här kommer dessa ekonomiska analyser till korta, man tvingas att överge sina utgångspunkter om rationellt nytto-maximerande aktörer till förmån för sådana icke-ekonomiska

variabler som makt, traditioner och sociala normer, vilket givetvis lyfter fram ”the question of how such norms are developed and maintained” (Lundberg & Pollak 1997, s 39). Spelteorins begränsning visar här sig tydligt i det att ”spelet” först kan börja efter det att andra faktorer bestämt vilka 1) spelarna är, 2) vilka resurser de för med sig och 3) vilka spelregler som gäller. Inte desto mindre tror jag att det ligger stor potential i användandet av denna slags icke-kooperativ spelteori för att analysera utfallet i nutida svenska parhållanden, men då måste den dels göras mera dynamisk, dels bygga på någon teori om varför den ene ”spelaren” initialt sätt har en fördel framför den andre.

Små initiala skillnadernas stora betydelse

Medan jag således anser att dessa två ekonomiska förklaringar av könsmaktsordningen hittat ”geografiskt rätt”, dvs de har lyckats korrekt identifiera var vi skall söka efter en förklaring till den nutida könsmaktsordningen reproduktion, så är de oanvändbara för att förklara just de mekanismer som gör att parterna i ett modern svenskt parförhållande, trots som det verkar intentioner om motsatsen, återskapar ojämlikheten mellan könen. Vad dessa teorier bortsett från är ett fundamentalt faktum, nämligen att när ett nutida svenskt parförhållande bildas, så är parterna i allmänhet inte alls jämlika. Även om ”kontraktet” ingås frivilligt så finns det en systematisk, enligt statistiken närmast lagbunden, snedfördelning mellan män och kvinnor i det att mannen är i genomsnitt cirka 2,7 år äldre än kvinnan han bildar par med (SCB 1994). Kontraktet är, kan man säga, redan inledningsvis tiltat. Det är här, menar jag, vi skall söka förklaringen till kvinnomaktsutredningens gåta. Tilläggas kan att denna ålderskillnad visar sig vara mycket beständig över tid, går vi tillbaka till dem som föddes i början av seklet ligger siffran på tre år (Bergstrom & Lam 1989).

Varför skulle då denna relativt ringa åldersskillnad vara avgörande för reproduktionen av könsmaktsordningen i det nutida svenska samhället? Låt mig först säga att denna skillnad givetvis inte säger något bestämt om det enskilda fallet (paret) utan att analysen hela tiden (nästan) rör sig på aggregerad nivå. Låt mig också säga att detta inte bara är en fråga om ett enkelt genomsnitt, utan att antalet kvinnor lever ihop och har barn med män som är mera än två år yngre än dem själva är mycket litet, nämligen fyra procent (av alla kvinnor som har barn med den partner de lever tillsammans med). Den motsvarande situationen är desto vanligare, i hela 77 procent av alla samlevande svenska par med gemensamma är mannen mer än två år äldre än kvinnan.¹¹

Logiken i den teori jag här vill presentera ser ut som följer. Ålder är dessa sammanhang inte bara levd tid, utan en äldre person har i genomsnitt antingen hunnit att bättre förankra sig på arbetsmarknaden eller kommit längre i sin utbildning än en yngre person. En tid på 2,7 år för ett ungt svenskt par är till exempel nästan en hel högskoleutbildning. För att ta ett typexempel, parbildningen sker då han är i slutet och hon är i början av sin högskoleutbildning. Det innebär att när svenska män och kvinnor ingår i ett förhållande med varandra så har hon i allmänhet redan en sämre ekonomisk position än vad han har. Det kommer i genomsnitt att dröja längre tills hon är klar med sin utbildning, eller

har fått en fast förankring på arbetsmarknaden. Han kommer, allt annat lika, att tidigare än henne att vara klar med sin utbildning eller ha en stark förankring på arbetsmarknaden. Detta innebär vidare att så snart en resurspåfrestning på förhållandet inträffar som gör att paret måste förhandla om fördelningen av hushålls- respektive lönearbete (t ex att de får barn), så kommer mannen i genomsnitt att ha ett litet men dock tydligt övertag över kvinnan utifrån rent ekonomiska argument.

Även om skillnaden mellan kontrahenterna initialt kan vara liten, så kommer risken att kvinnan skall dra det kortaste strået i en sådan förhandling att vara uppenbar. Man kunde emellertid anta att allteftersom förhandlingarna upprepas, så skulle utvecklingen kunna leda till att skillnaderna mellan parets resurser minskar, men så är med all sannolikhet inte fallet. Tvärtom är det rimligt att anta att upprepade förhandlingar över tiden kommer att öka skillnaderna mellan kvinnan och mannen i förhållandet. Här stöder jag mig på Brian Arthurs nyskapande ekonomiska forskning som analyserat historiska förlopp med *ökande marginalavkastning*. Idén, som fått stort genomslag bl.a. hos nobelpristagaren Douglas Norths senare arbeten om institutioner och utvecklingens spårbundenhet över tid (s k path dependency), är lika enkel som genial. Ekonomisk teori har fram till Arthurs arbeten helt byggt på idén om avtagande marginalavkastning, dvs att konkurrensen gör att de flesta skillnader mellan ekonomiska aktörer efterhand jämnar ut sig så att det uppstår en (marknads)jämvikt. Inte alltid, är Arthurs svar, vissa små initiala skillnader mellan olika system eller aktörer kan genom en s k återkopplings- eller inlåsningsmekanism växa exponentiellt, vilket innebär att kontrahenterna inte alls går mot jämvikt utan mot över tid ökande skillnader (Arthur 1994). Han ger många briljanta historiska exempel på detta i sin stundtals mycket tekniska forskning, dock inte från jämställdhetsområdet. Inom statsvetenskapen och den jämförande välfärdsstatsforskningen har dock dessa teorier börjat användas med stor framgång (Pierson 1993).

Min tankegång följer här Brian Arthurs idé om ökande marginalavkastning, dvs att i en parrelation är just vad som sker att relativt små initiala skillnader i förankring på arbetsmarknaden respektive utbildningsresurser växer genom att varje förlorad förhandling ytterligare försvagar kvinnans och förstärker mannens position i nästa förhandling, och så vidare. När parrelationen utsätts för tryck, kommer de initialt sett små skillnaderna i ålder och utbildning att efterhand växa och permanentas. Han blir efterhand allt bättre förankrad på arbetsmarknaden, tjänar relativt sätt allt mer medan det för kvinnan blir tvärtom. Över tid leder detta till att det i genomsnitt för svenska par blir så att kvinnor lever i parförhållande med män som inte bara är äldre, utan också mera framgångsrika än de på arbetsmarknaden. Varje sådan evolutionär förhandlingsförlust för kvinnor i parrelationer leder självklart på aggregerad nivå till att män som grupp kommer att stå starkare än kvinnor som grupp i samhället, givet att det är ställningen på arbetsmarknaden som utgör grunden för annan samhällelig makt, inklusive den samhälleliga könsmakten.

Härifrån kan vi också följa Jónasdóttirs idé om hur ojämlikheten i parförhållandet skapar ojämlikheten på arbetsmarknaden och inte tvärtom. Det sker dels

givetvis genom att färre kvinnor än män kommer att kunna satsa heltid på yrkeslivet. Dels kan man tänka sig att på aggregerad nivå ser det då ut som om kvinnor i allmänhet inte är lika framgångsrika som män i yrkeslivet, och detta kan i sin tur spilla tillbaka till ren könsdiskriminering på arbetsmarknaden eftersom det kan tas till intäkt för att det lönar sig mindre för arbetsgivare att satsa på kvinnor än på män. Vi har här således att göra med vad sociologen Robert Merton redan för 40 år sedan benämnde som självuppfyllande mekanismer i samhället (Merton 1948).

Men åter till själva ojämlikheten i parförhållandet. Vi ser detta mönster inte bara vad gäller ålder utan även i yrkesstrukturen där män i allmänhet är gifta/sammanboende på samma utbildningsnivå eller neråt, och kvinnor då i mycket större grad än män uppåt (Edlund 1996). Från den svenska befolkningsstatistiken framgår detta klart. Om man jämför med ett ålderstandardiserat index om 100 för hela befolkningen så har i den grupp som har lägst utbildning (enbart grundskola) kvinnor 96% och män enbart 64% procent chans/risk att vara i ett parförhållande jämfört med resten av befolkningen (SCB 1994, s 55). Det betyder att män med låg utbildning i mycket stor utsträckning är ratade på äktenskaps- och sambomarknaden. Om man däremot ser till den grupp som har högst utbildning (de som har forskarutbildning) så är resultatet precis det omvända. Kvinnorna i denna grupp har 66% chans/risk att vara gifta/sammanboende jämfört med genomsnittet av kvinnor i befolkningen, medan siffran för männen i denna kategori är 135%. För den grupp med näst högst utbildning (tre år eller mer högskoleutbildning) så är siffrorna 109 för kvinnor och 123 för män (Edlund 1996). Tilläggs kan att dessa siffror inte bygger på några urvalsdata utan är hämtade från den svenska folk- och bostadsräkningen från 1990. Det är alltså inte bara ålder som verkar vara systematiskt snedfördelat i parbildningen, utan även utbildningsnivå. Detta är ett resultat som visar sig ha starkt empiriskt stöd även utanför Sverige (Lichter, Anderson, & Hayward 1995; Presser 1975). Män bildar inte bara par med yngre kvinnor, utan även med kvinnor som har lägre utbildning än de själva – och tvärtom förstås. Och som Statistiska Centralbyrån skriver i sin rapport om dessa ting, ”att män med låg utbildning och kvinnor med hög utbildning skulle finna varandra är mindre sannolikt”, (SCB 1994, s 54).

Det finns en omfattande internationell empirisk forskning som ger ett mycket kraftigt stöd åt denna tes. David Buss har intervjudata från mer än 10.000 respondenter i 37 olika länder (däribland Sverige) på samtliga sex olika kontinenter, således omfattande vitt skilda kulturer. I samtliga länder uppvisar hans data en statistiskt signifikant skillnad mellan kvinnor och män, nämligen att kvinnor mycket oftare än män uppger ”future earning capacity” som ett viktigt kriterium då de väljer partner (Buss 1989). Liknande undersökningar av ungdomar från USA gav dessutom det överraskande resultatet att ju högre förväntad inkomst kvinnorna hade, desto större vikt fäste de vid deras tillkommande partners framtida förtjänstmöjligheter (Wiederman and Allgeier 1992).

Låt oss ta några (för mig välkända) exempel: Han kan t ex vara professor född 54, hon kan vara studierektor, född 58. Eller hon kan vara litteraturvetar docent född 53, men han kan sitta i Akademien och vara född 48. Båda kan vara läkare,

Tabell 1. Kvinnors svar på frågor om hemarbetets fördelning samt fördelning av inkomster i familjer med barn.

Frågor och svarsalternativ	Make/sambo tre år äldre eller mer	Övriga par*
Tänk på allt det arbete som utförs i Ditt hem: hushållsarbete, omsorg om barn, underhållsarbete, trädgårdsarbete, etcetera. Svarsalternativ: <i>Jag lägger ner mycket mera tid på sådant arbete än min make/sambo</i>	42% (n=161)	34% (n=171)
Vem gör följande saker i Ditt hushåll: Vem städar? Svarsalternativ: <i>Alltid jag</i>	28% (n=162)	18% (n=175)
Vem gör följande saker i Ditt hushåll: Vem tvättar? Svarsalternativ: <i>Alltid jag</i> .	67% (n=163)	49% (n=176)
Om ni någon gång är ense om fördelningen av hushållsarbetet: hur ofta får Du då din vilja igenom? Svarsalternativ: <i>Sällan</i> samt <i>Aldrig</i> .	21% (n=145)	15% (n=160)
Jag upplever att det är min plikt att göra merparten av hushållsarbetet. Svarsalternativ: <i>Stämmer helt</i>	19% (n=162)	12% (n=174)
Jag tycker att fördelningen av hushållsarbetet mellan mig och min make är rättvis. Svarsalternativ: <i>Stämmer inte alls</i>	14% (n=162)	6% (n=173)
Ungefär hur stor del av familjens sammanlagda inkomst kom år 1995 från ditt förvärsarbete: Svarsalternativ: <i>Ungefär en fjärdedel</i> samt <i>Mindre än en fjärdedel</i>	21% (n=158)	12% (n=169)

Data: Kvinnomaktsutredningen. Samtliga intervjupersoner är kvinnor. Egen körning och kodning utifrån originaldata. Enbart kvinnor med barn där make/sambo är biologisk eller adoptivförälder har tagits med. För uppgifter om datainsamling, svarsfrekvenser, mm, se Ahne & Roman 1997.

* ”Övriga par” är de där mannen är maximalt två år äldre än kvinnan, jämngammal, eller yngre.

men hon är fyra år yngre och allmänpraktiserande på vårdcentral och han utövar någon kirurgisk specialitet. Och så vidare. Sammantaget och på aggregerad nivå betyder dessa ålders- och utbildningsskillnader följande: Om en kategori K (kvinnor) systematiskt bildar par med individer ur en annan kategori M (män), där M är K överlägsna vad gäller de resurser som följer med högre utbildning/ålder, så kommer kategorin K med stor sannolikhet att vara förlovrare i de förhandlingar om tid och resurser som över tid sker mellan M och K.

Kan denna teori finna stöd i tillgängliga svenska data. De re-analyser jag gjort av kvinnomaktsutredningens data tyder på detta. I tabell 1 återfinns de frågor och svarsalternativ ur kvinnomaktsutredningens intervjuundersökning av kvinnor som mäter deras syn graden av jämställdhet vad gäller fördelningen hemarbetet mellan makar med egna barn. Jag har även tagit med en fråga om fördelningen av familjens inkomster för att se om teorin även kan verifieras vad gäller lönarbetet. Jag har delat upp svarsalternativen två kategorier som följer på teorins antaganden om åldersskillnadens betydelse. Den första är de vars partner är tre eller flera år äldre, dvs de som ligger på eller över den genomsnittliga åldersskillnaden. Den andra kategorin utgörs av de som ligger under den genomsnittliga åldersskillnaden, dvs de kvinnor vars partner är maximalt två år äldre, jämngammal eller yngre än dem själva.

Som framgår av tabell 1 bekräftas teorins antaganden om åldersskillnadens betydelse i samtliga dessa frågor. Kvinnor som lever ihop och har barn med män som är mer än obetydligt äldre än dem själva, har större sannolikhet att

tjäna betydligt mindre pengar än sin partner, göra mera av traditionellt hushållsarbete, ha mindre att säga till om vad gäller hushållsarbetets fördelning, ha en mera traditionell syn på hur hushållsarbetet skall fördelas och uppleva att fördelning av detta arbete är orättvis. Det skall genast tilläggas att pga att urvalet är så pass litet så är skillnaderna inte eller bara knappt signifikanta på den konventionella femprocentnivån i de enskilda frågorna. Men tendensen är likväl tydlig eftersom skillnaden återfinns i samtliga frågor. I vilket fall som helst manar detta till vidare empirisk forskning om ålderskillnadernas betydelse hos svenska par för jämställdhetens möjligheter.

Därmed skulle möjligen ”gåtan” om den oförlösta nutida svenska jämställdheten teoretiskt kunna vara löst. Ingen av kontrahenterna i moderna svenska parförhållanden är, antar vi, medvetna om vilka effekter deras beslut att bilda par med någon som är äldre (resp. yngre), har högre (resp. lägre) utbildningsnivå eller har en starkare (resp. svagare) ställning på arbetsmarknaden. De långsiktiga konsekvenserna av detta är i allmänhet svåra att förutse för båda parterna. Tvärtom är, om man skall tro kvinnomaktsutredningens surveydata, båda parter i allmänhet inriktade på att leva jämställt och lyckas också i stor utsträckning med detta tämligen väl innan relationen utsätts för den resurspress som barn innebär. Inte desto mindre blir de initalt små skillnaderna över tiden på aggregerad nivå mycket stora eftersom de verkar självförstärkande över tid allteftersom antalet barn (eller andra resurspåfrestningar) ökar. Summan av alla dessa för kvinnors arbetsmarknadsförankring negativa förhandlingsutfall är, kan man lite tillspetsat säga, reproduktionen av den svenska könsmaktsordningen som vi ser den idag.

Denna analys kan verka lika självklar som uppenbar. Inte desto mindre går det inte att hitta någon analys av ålders- eller utbildningsskillnader i någon av kvinnomaktsutredningens tolv rapporter. Inte heller har detta analyserats inom den svenska feministiska forskningen. De läroböcker som finns inom området omnämner inte detta förhållande alls (Jónasdóttir & Björk 1994; Wendt Höjer & Åse 1997). Detta är märkligt, eftersom detta just är ett tillfälle då våra utomordentligt personliga val och strategier just blir politiska, dvs då det personliga faktiskt blir politiskt. Det är som om just denna skillnad i hur vi väljer att leva, eller rättare sagt, vem vi väljer att leva livet med, varit tabu inom forskningen om jämställdhet, kanske för att det blir alltför personligt och därmed alltför svårt att hantera för forskarna själva. Som läsaren märkt är detta heller ingenting som personer med föreställningar om romantisk kärlek bör syssla med, ity vad som framkommer är, åtminstone på aggregerad nivå, bara alltför dystra resultat för varje sådan föreställning om livet.

Förklaringens förklaring.

Men varför, frågar sig vän av ordning, ser vi denna systematiska snedfördelning i ålder mellan svenska (och som det verkar alla andra västerländska) par. Och lägger inte en sådan förklaring också igen skulden på kvinnorna? Och för det tredje, är inte även detta en kulturell förklaring, det ligger inbyggt i vår

kultur att kvinnor skall bilda par med (något) äldre män, och tvärtom. Låt oss ta dessa tre frågor i nämnd ordning. Jag måste erkänna att mina försök att hitta rimliga förklaringar till detta har, trots rätt så tappra försök att penetrera litteraturen, gett tämligen magra resultat (se dock Uunk 1996). Detta faktum verkar vara så etablerat och/eller så känsligt att få vill försöka förklara det annat än med biologiska förklaringar som bygger på genetiska reproduktionsstrategier (jfr Buss 1996).

Vad som står närmast till hands är den ekonomiska och sociologiska forskningen om så kallade äktenskapsmarknader, där man likställer denna marknad med arbetsmarknadens sök- och kontraktsprocesser. Tankegången är att aktörerna handlar ekonomiskt rationellt när de söker efter en partner. Att kvinnor söker sig till äldre och ekonomiskt starka män förklaras av att de, på goda grunder, räknar med att stå svagare på arbetsmarknaden på grund av diskriminering och/eller huvudansvar för kommande barn, och kompenserar detta med att söka en partner som kommer att stå starkare (Grossbard-Shechtman 1993). Man skulle därmed vara inne på en klassisk ”social trap” förklaring. Vad som är rationellt för enskilda kvinnor, nämligen att försöka kompensera en förväntad diskriminering på arbetsmarknaden genom att bilda par med en potentiellt ekonomiskt resursstarkare man, blir irrationellt för kvinnor som kollektiv eftersom detta individuella beteende reproducerar könsmaktsordningen på den samhälleliga nivån. Detta drabbar givetvis även kvinnor utan barn eller som lever i jämställda förhållanden. Skälet är att det kommer att finnas mycket fler män än kvinnor i höga positioner i arbetslivet och många av dessa män kan förväntas ha låg uppfattning om kvinnors kapacitet på arbetsmarknaden just därför att deras egen (framgångsrika) insats i arbetslivet byggt på en ojämn fördelning av hemarbetet.

Problemet med denna analys är att i ett samhälle som det svenska som länge varit på väg mot jämställdhet borde ju männen göra likadant, dvs också försöka gifta sig uppåt för att på så sätt skaffa sig ännu bättre resurser. Som ekonomen Lena Edlund formulerat det, ”it begs the question why independence reduce marriage market attractiveness for women but not for men” (Edlund 1996, s 2). Om nu män i alla andra lägen är så skickliga i att skaffa sig fördelar på kvinnors bekostnad, borde de ju också vara det när det gäller parbildning, men så är uppenbart inte fallet. Rent ekonomiskt innebär med all sannolikhet den nuvarande ordningen en nettoöverföring av nominella ekonomiska resurser (pengar) från män till kvinnor. Detta visar sig tydligt i att kvinnor efter skilsmässa upplever fattigdom som det svåraste problemet – män däremot olycka (SOU 1998:6). Män förlorar alltså ekonomiskt på den rådande ordningen, något de, om de agerade ekonomiskt rationellt som individer skulle ändra på, men så är uppenbart inte fallet.

Låt mig avslutningsvis rent spekulativt pröva några förklaringar. Det centrala i denna diskussion är att ha i minnet att ”it takes two to tango”. Många diskussioner och analyser av detta inom området ”marriage markets” argumenterar som om det vore kvinnor som väljer män, eller (mera sällan) män som väljer kvinnor, ett resonemang som lätt leder till att om bara den ena kategorin slutade välja så ”fel”, så skulle en mera balanserad ordning uppstå (Edlund

1996). Svagheten i denna analys är att parbildning i det enskilda fallet faktiskt kräver ett gemensamt beslut av två personer. Det går därför inte att argumentera att det är "kvinnornas" eller "männens" fel att denna obalans uppstår, eftersom båda parter faktiskt fattar beslutet att de skall bilda ett par. Sålunda är det viktigt att ha i minnet att när en (något) äldre man väljer att bilda par med en (något) yngre kvinna, är det samtidigt så att en (något) yngre kvinna väljer att bilda par med en (något) äldre man. Männens beslut vad gäller parbildning kan inte analyseras separat från kvinnornas, och tvärtom.

Allt nog, män kan vilja bilda par med (något) yngre kvinnor av de enkla skälet att det är lättare att dominera någon som är yngre. De är helt enkelt mera intresserade av att vara den som dominerar i parförhållandet än vad kvinnor är. Män väljer därför en yngre och lägre utbildad partner som de antar att de kommer att kunna dominera för att det underlättar för män att vara framgångsrika på arbetsmarknaden, vilket samtidigt är vad deras partner förväntar sig av dem. Men detta val har ett ekonomiskt pris för männen som då måste vägas in i kalkylen, därför att de kommer att förlora på att bilda par med någon som drar in lägre inkomster till hushållet än de själva. Vad vi inte vet är hur och om män gör denna kalkyl, dvs om de lägger vikten av att kunna dominera förhållandet i den ena vågskålen, och den ekonomiska förlusten av detta i den andra. Eller att de räknar som intäkter det obetalda hushållsarbete de antar att den (yngre och dominerade kvinnan) kommer att bidra med. Kvinnor kan som sagt söka sig en äldre partner av ekonomiska skäl, men måste då antas göra samma avvägning mellan ekonomiskt högre standard och sannolikheten att bli dominerad i förhållandet. Här krävs som sagt mycket mera forskning på mikronivån om vilka rationella kalkyler och avvägningar, om alls några, som faktiskt görs av män och kvinnor i dessa situationer där beslutet faktiskt måste vara gemensamt. Återigen, en man kan inte bilda par med en yngre kvinna om inte denna yngre kvinna vill bilda par med honom.¹² Om de ekonomiska teorierna om parbildning skall visa sig hålla måste de empiriskt framöver kunna visa två saker. Dels att män och kvinnor faktiskt använder sig av denna slags rationella avvägningkalkyler när de fattar beslut om parbildning. Dels att män och kvinnor faktiskt kommer fram till olika slags avvägningar eller val av strategi, att män värderar att kunna dominera sin partner högre än ekonomiska resurser i form av familjens totala inkomster, och kvinnor tvärtom. Sociologen Carin Holmbergs forskning tycks ge vid handen att bakom en kärlek döljer sig hos unga svenska par med en uttalad jämställdhetsideologi olika former av åtminstone försök till manlig dominans (Holmberg 1993).¹³

Det kan emellertid också finnas rent demografiska förklaringar till parbildningens obalanser. X antal män i en given kohort, säg 24-27 år, kan helt enkelt inte gifta sig med lika många kvinnor i samma kohort, därför att dessa redan är "upptagna" av männen i kohorten 28-31 år. De måste, i den händelse de alls vill bilda par, helt enkelt söka sig neråt åldermässigt. Om en sådan demografisk obalans en gång har etablerats antar jag att den kan vara mycket svår att bryta. Det skulle ju kräva att en försvarlig andel män i en kohort finge "offras" till singellivets vedermödor. Och på motsvarande sätt, X antal kvinnor i en given kohort kan helt enkelt inte gifta sig med motsvarande antal jämnåriga män

därför att dessa redan är upptagna av yngre kvinnor. Dessa demografiska förklaringsmodeller visar sig ha rätt stort empiriskt stöd, åtminstone såsom jag har kunnat tolka denna för mig, det medges, något svårtillgängliga forskning (Bergstrom & Lam 1989). Min gissning är att denna typ av förklaringar har en viss potential.

Vad kan göras?

Antag att denna teori om den nutida könsmaktsordningens reproduktion skulle kunna verifieras. Vad kunde i så fall göras på politiskt väg för att undanröja detta hinder mot ett jämställt samhälle. Detta är inte platsen att skriva ut några färdiga handlingsprogram, men några idéer kan det vara värt att lägga fram för vidare diskussion. Självklart bör vi inte fatta majoritetsbeslut riksdagen om vem som skall få bilda par med vem. Där, om någonstans, måste nog gränsen gå för hur mycket av det personliga som bör bli föremål för politiska beslut. Dessutom har riksdagen relativt nyligen beslutat om en utvidning av denna rättighet genom möjligheten för personer av samma kön att legalisera parförhållanden, vilket tyder på att en inskränkning av denna rätt att få välja själv nog inte är att tänka på. Däremot ska man kanske inte underskatta betydelsen av en höjning av medvetandet i den allmänna opinionen om betydelsen av dessa ting, inte minst hos kvinnor som eftersträvar en heterosexuell familjebildning, förutsatt då att detta är val som faktiskt görs och att det inte handlar om okontrollerbara emotioner för vilka individerna egentligen inte bör hållas ansvariga. Organisationer som verkar för ökad jämställdhet och myndigheter som t ex Jämställdhetsombudsmannen skulle kunna bedriva upplysningsarbete om vilka risker kvinnor tar om de väljer att bilda par med äldre och högre utbildade män.¹⁴ Även om detta kanske inte skulle ha någon direkt effekt på parbildningen, skulle kanske själva medvetenheten om problemets natur göra kvinnor (och män) mera uppmärksamma på detta när de förhandlar med varandra om uppdelningen av löne- och hushållsarbetet.

Om nu den direkta lagstiftningsvägen är stängd så kan det finnas andra möjligheter, främst via familjepolitiken. En del måste kunna göras utifrån kunskapen om att kvinnor tycks förlora så många förhandlingar om fördelningen av hushållsarbetet, och att detta kommer sig av snedfördelningen av uttaget av föräldraledighet. Det enklaste är naturligtvis att ta bort detta moment ur vad som är förhandlingsbart, dvs att göra det till en icke-förhandlingsbar fråga mellan parterna. Förmodligen går det inte av politiska skäl att besluta att de 12 månader betald föräldraförsäkring som nu finns skall delas lika. Inte minst många kvinnor tycks, enligt kvinnomaktsutredningen, vara motståndare till en sådan reform. Men det är fullt möjligt att gå åt andra hållet och förlänga föräldraförsäkringen men göra den odelbar. Det skulle kunna innebära att den betalda föräldraförsäkringen fördubblades från ett till två år, men att den tillföll föräldrarna individuellt, såsom för alla andra socialförsäkringar.¹⁵ Det skulle betyda att de ytterligare 12 månaderna inte var överlåtbara, dvs att varje förälder får rätt till tolv månaders betald föräldraförsäkring. Resultatet av en sådan reform skulle med stor sannolikhet bli att de flesta kvinnor skulle som nu ta ut 12

månader, och sedan fick männen välja mellan att vara hemma med barnet eller fortsätta lönearbeta och då förlora rätten till de ytterligare tolv månaderna. Det skulle innebära att många fler män skulle få erfarenhet av en längre sammanhängande tid med huvudansvar för barn och hushållsarbete medan deras partner lönearbetade. Därmed skulle förhoppningsvis en stor del av den obalans i parförhållandet som nu finns försvinna.¹⁶ Reformen skulle kunna betalas genom att pensionsåldern höjdes med sex månader (männen är ju bara hälften av befolkningen och män med barn ytterligare en mindre del). En sådan höjning av pensionsåldern kan lätt motiveras av de kraftigt ökade levnadslängden som nu är vid handen jämfört med för bara femton år sedan. Det är min personliga bedömning att om vi menar allvar med jämställdheten, om den nutida könsmaktsordningens reproduktion skall kunna brytas, måste en reform åt detta hållet sjösättas.

Noter

* Varmt tack till Ulf Bjereld, Kristina Boreus, Maria Edin, Marie Demker, Cecilia Garne, Anita Göransson, Maria Oskarson och Lena Wängnerud för värdefulla synpunkter på tidigare versioner. Givetvis bär jag ensam ansvar för artikeln.

1. Detta står att läsa i kvinnomaktsutredningens arbetsrapport, daterad februari 1997, s. 1 (min kursivering).

2. Förklaringar av typen att könsmaktsordningen är kulturellt och socialt konstruerad har numera officiell statlig sanktion. Det nyupprättade Nationella sekretariatet för genusforskning stadgar på sin hemsida (www.genus.gu.se) att detta är den typ av teori som statens organ för spridning av genusteori omfattar. Jag är därför osäker på om den typ av rationalistisk förklaring som presenteras här är tillåten (den kanske kan gå under rubriken "social") men jag tar likväl chansen.

3. Ett aktuellt exempel på detta slags argument är Ebba Witt-Brattström i Aftonbladet den 29 okt 1998: "Tjejer utsätts för en slags hjämtvätt och tror att de måste följa spelets regler. Vi i kvinnorörelsen kunde aldrig föreställa oss att det skulle bli så här". Ett annat exempel är Sara Arrhenius i Aftonbladet den 4 november som på frågan "Varför finns det så få kvinnliga chefer på toppositioner?" svarar "Osynliga maktstrukturer tvingar fram svåra val."

4. Landets mest spridda populära tidningsmedia som vänder sig till kvinnor, Aftonbladets Kvinna-bilaga, har således en uttalad feministisk ideologi. Frågan om betydelsen av feministiska kvinnliga skribenter i massmedia är dock omstridd, se BANG 1998 nr 4.

5. <http://www.jordbruk.regeringen.se/winberg/personligt.htm>

6. Begreppet "Grundbult" kommer från en roman med samma namn av pseudonymen Kenneth Ahl (Christer Dahl och Lasse Strömstedt) från 1989. Den beskriver hur en äldre fånge går omkring längst ner i fängelsets källargångar med en skiftnyckel och skruvar på alla bultar han ser. Han är nämligen övertygad om att om han hittar "grundbulten" och skruvar loss den, kommer hela fängelset att rasa samman.

7. Det är inte helt klart i Jónasdóttirs teori vad kvinnan egentligen får ut av parförhållandet, bara att det är mindre än vad mannen får ut.

8. För en teori om varför detta skapar orättvisa som inte bygger på mervärdesteorin, se Rothstein, Bo. 1992. Social Justice and State Capacity. *Politics & Society* 20:101-126.

9. Jag är efter att ha hört Anna G. Jónasdóttir hålla föredrag på Stockholms universitet 1996-03-08 inte helt säker på hur generell hennes teori egentligen är. I föredraget gav hon beskrivningar hur kärleksrelationer kunde se helt annorlunda ut hos de kvinnor som idag är unga (20-25 år), annorlunda i betydelsen att de inte är exploaterade i sina kärleksrelationer till män till skillnad då från Jónasdóttirs egen generation födda i bör-

jan av 1940-talet. Därmed skulle hennes teori falla som förklaring till det problem som kvinnomaktsutredningen dokumenterat enligt ovan, nämligen att även i unga barnfamiljer reproduceras den traditionella könsmaktsordningen.

10. Denna slags teori är ofta formellt tämligen komplicerad men bygger på två enkla idéer. Den första att aktörerna försöker handla rationellt, den andra att vad som är rationellt agerande beror på en bedömning av vad man tror att den andre aktören kommer att göra. Till exempel i valet mellan strategierna "samarbeta" eller "konflikt" är det avgörande vad man tror om "den andre" aktörens val av strategi.

11. Data. Egen kodning från kvinnomaktsutredningens surveyundersökning av kvinnor. N=339.

12. Just här tror jag att spelteoretiska modeller skulle kunna vara användbara.

13. Hennes urval är dock litet och någon klar ålderskillnad fanns det inte hos de tio par hon intervjuade. (uppgift om ålder från personlig kommunikation med författaren).

14. I nummer 3, 1998 av den feministiska tidskriften BANG förs en sådan diskussion. Nina Björk, en av landets mera uppmärksammade feministiska skribenter, säger t ex i ett intervju-samtal: "Man kanske faktiskt aldrig blir kär i en man med lägre lön" (s 16). Se även Anna Lytssys artikel i samma tidskrift nr 4, 1998.

15. Detta har t ex föreslagits av Henric Berggren och Lars Trägårdh (DN 980315).

16. Om denna analys stämmer så kommer de olika förslag som lagts fram om att öka möjligheterna att köpa hushållstjänster inte att ändra könsmaktsordningen i samhället, eftersom man kan anta att obalansen i parförhållandena likväl kommer att bestå. Män som är yrkesmässigt högre ställda än sina partners kan t ex komma att utnyttja detta för att i förhandlingar med framgång hävda att de skall göra en mindre del av hushållsarbetet. Däremot kan det finnas andra skäl för att genom förändrade löneskatter underlätta köp av hushållstjänster, t ex sysselsättningspolitiska och samhällsekonomiska. Henrikson, Magnus. 1999. Jämställdheten, tjänstesektorn och skatten på arbete. *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 20.

Referenser

- Ahne, Göran och Christine Roman. 1997. *Hemmet, barnen och makten. SOU 1997:139*. Stockholm: Allmänna förlaget.
- Arthur, Brian W. 1994. *Increasing Returns and Path Dependency in the Economy*. Ann Arbor: The University of Michigan Press.
- Becker, Gary. 1981. *A Treatise on the Family*. Cambridge: Harvard University Press.
- Bergstrom, Theodore och David Lam. 1989. The Effects of Cohort Size on Marriage Markets in Twentieth Century Sweden. Paper read at CREST working paper.
- Bolin, Kristian. 1997. A Family with One Dominating Spouse. I *Economics and the Family and Family Policies*, red. I. Persson och C. Jonung. London: Routledge.
- Buss, David. M. 1989. Sex differences in human mate preference. Evolutionary hypothesis tested in 37 cultures. *Behavioral and Brain Sciences* 12 (1):39-49.
- Buss, David M. 1996. Sexual Conflict: Evolutionary Insights into Feminism and the "Battle of the Sexes". I *Sex, Power, Conflict. Evolutionary and Feminist Perspectives*, red. D. M. Buss och N. M. Malamuth. Oxford: Oxford University Press.
- Carlsson Wetterberg, Christina. 1992. Vad kommer efter genusystemet. *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 13 (2).
- Edlund, Lena. 1996. *The marriage market: how do you compare*. Diss, Economic Research Institute, Stockholm School of Economics, Stockholm.
- Elster, Jon. 1983. *Explaining Technical Change: A Case Study in the Philosophy of Science*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Elster, Jon. 1985. *Making Sense of Marx*. New York: Cambridge University Press.
- Garne, Cecilia. 1996. Ensidighet i den feministiska salongen. *BANG* 6 (3):41-43.
- Giddens, Anthony. 1984. *The Constitutions of Society*. Cambridge: Polity Press.
- Grossbard-Shechtman, Amyra. 1993. *On the Economics of Marriage*. Boulder: Westview Press.
- Hedström, Peter och Richard Swedberg. 1998. Social Mechanisms: An Introductory Essay. I *Social Mechanisms: An Analytical Approach to Social Theory*, red. P. Hedström och R.

- Swedberg. New York: Cambridge University Press.
- Henrekson, Magnus. 1999. Jämställdheten, tjänstesektorn och skatten på arbete. *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 20.
- Hirdman, Yvonne. 1988. Genussystemet – reflexioner kring kvinnors sociala underordning. *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 9.
- Holmberg, Carin. 1993. *Det kallas kärlek*. Göteborg: Anamma facklitteratur.
- Jónasdóttir, Anna G. 1991. *Love Power and Political Interest*. Örebro: Örebro Studies.
- Jónasdóttir, Anna G. och Gunnela Björk, red. 1994. *Teorier om patriarkatet*. Örebro: Örebro högskola.
- Laitin, David. 1988. Political Culture and Political Preferences. *American Journal of Political Science* 82 (2):589-597.
- Lichter, Daniel T., Robert N. Anderson och Mark D. Hayward. 1995. Marriage Markets and Marital Choice. *Journal of Family Issue* 16 (4):412-431.
- Lommerud, Kjell Erik. 1997. Battle of the Sexes: Non-Cooperative Games in the Theory of the Family. I *Economics and the Family and Family Policies*, red. I. Persson och C. Jonung. London: Routledge.
- Lundberg, Shelly och Robert A. Pollak. 1996. Bargaining and Distribution in Marriage. *Journal of Economic Perspectives* 10 (4):139-158.
- Lundberg, Shelly och Robert A. Pollak. 1997. Bargaining and Distribution in Marriage. I *Economics and the Family and Family Policies*, red. I. Persson och C. Jonung. London: Routledge.
- Merton, Robert K. 1948. *Social Theory and Social Structure*. New York: The Free Press.
- Misztal, Barbara A. 1996. *Trust in Modern Societies*. Cambridge: Polity Press.
- Olson, Mancur. 1965. *The Logic of Collective Action. Public Goods and the Theory of Groups*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- Ostrom, Elinor. 1998. A Behavioral Approach to the Rational Choice Theory of Collective Action. *American Political Science Review* 92 (1):1-23.
- Pierson, Paul. 1993. When Effect Becomes Cause: Policy Feedback and Political Change. *World Politics* 45 (4):595-628.
- Presser, Harriet B. 1975. Age Differences Between Spouses. *American Behavioral Scientist* 19 (1):190-205.
- Przeworski, Adam och Michael Wallerstein. 1988. Structural Dependence of the State on Capital. *American Political Science Review* 82 (1):11-29.
- Rothstein, Bo. 1992. Social Justice and State Capacity. *Politics & Society* 20:101-126.
- Rundqvist, Mikael. 1998. *Samhällets tvåsidighet : aktör-struktur i tre forskningsansatsers program och tillämpningar*, Göteborg Studies in Politics. Göteborg: Göteborg University.
- SCB. 1994. *Fakta om den svenska familjen*. Stockholm: Statistiska Centralbyrån.
- SCB. 1996. *Kvinnors och mäns liv: en rapport från SCB:s undersökning om familj och arbete: Sammanfattning*. Stockholm: Statistiska Centralbyrån.
- SOU. 1998:6. *Ty makten är din....Myten om det rationella arbetslivet och det jämställda Sverige*. Stockholm: Allmänna förlaget.
- Uunk, Wilfred. 1996. *Who marries whom? : the role of social origin, education and high culture in mate selection of industrial societies during the twentieth century*. Ph. D, University of Nijmegen, University of Nijmegen, Nijmegen.
- Wendt Höjer, Maria och Cecilia Åse. 1997. *Politikens paradoxer: en introduktion till feministisk politisk teori*. Bjärred: Academia adacta.
- Wiederman, Michael W. och Elizabeth Rice Allgeier. 1992. Gender Differences in Mate Selection Criteria: Sociobiological or Socio-economic Explanation? *Ethology and sociobiology* 13 (2):115-124.